

ZA DVERAMI OSVIETENSKÉHO KNÍHKUPECTVA: PARALELY V PODNIKANÍ WOLFGANGA GERLEHO A ANTONA LÖWEHO

PETRONELA BULKOVÁ

Abstrakt: Štúdiá prináša komparáciu vybraných kľúčových momentov v podnikaní pražského kníhkupca W. Gerleho a bratislavského kníhkupca A. Löweho. Poukazuje na kooperáciu a vzájomné paralely v podnikaní dvoch kníhkupeckých subjektov. V širšom ponímaní je štúdiá sondou do dobovej kníhkupeckej praxe v poslednej tretine 18. storočia.

Kľúčové slová: Knižná kultúra, knižný obchod, kníhkupectvo, stor. 18., predplatiteľstvo, Wolfgang Gerle, Anton Löwe, štúdie.

HLAVNÍ PROTAGONISTI

Ústrednými aktérmi skúmaného prípadu sú dvaja – na prvý pohľad autonómni – reprezentanti kníhkupeckej profesie v poslednej tretine 18. storočia. V ich pôsobení však nachádzame viacero zaujímavých paralel.¹

Vydavatelia a kníhkupci – pražský Wolfgang Kristián Gerle ako aj bratislavský Anton Löwe – sa narodili v roku 1744 v nemeckých mestách (Frankfurt nad Mohanom, Ulm). Vo svojich nových domovských pôsobiskách – v Prahe a Bratislave – získali v zhodnom roku aj meštianske právo (1770). Löwe si v Bratislave zriadil v roku 1783 aj vlastnú tlačiareň. Svoj prvotný kníhkupecký sortiment obaja získali od firiem v nemeckých mestách – Gerle od Rüdigerera,² Löwe od firmy Bartholomäi.

OBCHODNÉ VÄZBY A STRATÉGIE W. GERLEHO A A. LÖWEHO

Dobová periodická inzercia a kníhkupecké katalógy indikujú kooperáciu Gerleho a Löweho pri realizácii predplatiteľských projektov, distribúcií, či propagácii vlastných vydaní, hoci ich priamu korešpondenciu (ak sa vôbec zachovala) sa zatiaľ nepodarilo objaviť. Vo februári roku 1772 sa objavujú prvé stopy vzájomnej spolupráce. V tomto čase Gerle vyzýva verejnosť k predplateniu diela J. Sonnenfelsa *Abhandlung über die Physionomie*. Gerle bol kolektorom predplatného na tento titul, ktorý mal vyjsť práve Löweho pričinením.³ Pre uhorských záujemcov Löwe zverejnil v marci 1772 prenumeračnú výzvu na toto dielo aj v *Preßburger Zeitung*.⁴ Titul je doposiaľ pre slovenskú národnú retrospektívnu bibliografiu neznámy a ani po prieskume domácich a zahraničných sekundárnych zdrojov sa nám nepodarilo objaviť ani

1 Predkladaná štúdiá vychádza z kvalitnej a informačne bohatej štúdie Claire Madl (MADL, C. Mezinárodní síť knihkupce Wolfganga Gerleho (1770–1790). In: *Český časopis historický*. 2011, roč. 109, č. 4, s. 649–675.) a vlastného výskumu aktivít Antona Löweho na uhorskom knižnom trhu publikovaných v dizertačnej práci – BULKOVÁ, P. *Kníhkupec, vydavateľ a kníhtlačiar Anton Löwe v kontexte uhorského knižného trhu*. [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2012, 207 s.

2 MADL, ref. 1, s. 652.

3 „Löwische Buchhandlung ... den Druck dieses Werkes besorget“ In: *Prager Gelehrte Nachrichten* (ďalej PGN). 1771, Stück 22, 25. 2. 1772, s. 349–350. V závislosti od kvality použitého papiera cena diela variovala od 1zl. 30 gr. – 2 zl. 30 gr. Po uplynutí termínu uzávierky predplatného (júl 1772) mala byť k dispozícii iba na tlačovom papieri za 2 zl. 15 gr.

4 *Preßburger Zeitung*. 1772, No. 22, 14. 3. 1772.

jeden zachovaný výtlačok. Prikláňame sa tak k možnosti, že tlač titulu sa nakoniec neuskutočnila, čo mohlo mať úplne prozaický dôvod – nedostatočný počet predplatiteľov. Našu hypotézu o neuskutočnenom vydaní podporuje aj tvrdenie wroclawského univerzitného profesora G. G. Fülleborna. Podľa neho, hoci Sonnenfels pripravu diela v roku 1772 inzeroval, sa ani jemu sa nepodarilo v roku 1797 vypátrať či skutočne vyšlo.⁵

Gerle i Löwe z nemeckého prostredia dobre poznali systém predplatiteľstva (prenumerácia, subskripcia) a aktívne ho využívali. Výber predplatného v kníhkupeckej praxi vyžadoval vedenie rozsiahlej agendy, ktorá sa nám však v Löweho prípade nezachovala. Čiastkovú informáciu o jej existencii prináša práve spomínaný Gerleho oznam o Sonnenfelsovom diele, podľa ktorého Gerleho prijímal objednávky na základe predtlačených prenumeračných lístkov Löweho kníhkupectva do konca júla 1772.⁶

Druhý júnový deň roku 1772 vychádza z Gerleho periodiku Prager gelehrte Nachrichten upozornenie na prvý zväzok vydavateľského projektu biografii a portrétov českých osobností – *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler*.⁷ O deň neskôr je aj vo viedenskom týždenníku *Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegiert Anzeigen*⁸ publikovaná správa o zamýšľanom vydaní. Löweho kníhkupectvo je jediným uhorským kolektorom subskripcii pre Gerleho vydavateľstvo. Sieť kolektorov predplatného sa orientovala prevažne na nemecké mestá (Berlín, Drážďany, Lipsko, Regensburg). Za 10 získaných subskribentov predajcovia obdržali od Gerleho 1 celý, za 5 subskribentov polovicu exemplára grátis. S niektorými kníhkupcami v tejto sieti spolupracoval v neskorších rokoch aj Löwe.⁹ Gerle i Löwe boli súčasťou kolektorskej siete aj na prospekty k novému atlasu z dielne viedenského rytca Jacoba Adama, ako o tom informuje Löwe v periodiku *Ungrisches Magazin*.¹⁰ Tieto prepomenia indikujú dobrú orientáciu oboch kníhkupcov v tomto priestore a poukazujú na rozsah ich distribučnej siete.

Informovanosť o pomeroch na trhu bola v obchode nevyhnutnosťou. V kontexte dobovej distribučnej praxe kníhkupcov zohrávali živé osobné kontakty významnú úlohu pri objednávkach, nákupe, presune, či reklamácii zásielok. Rozvíjanie nadobudnutých a získavanie nových obchodných väzieb sa ukázalo ako kľúčové aj v Löweho podnikaní na uhorskom knižnom trhu. Pred príchodom do Uhorska získal vďaka svojmu ulmskému princípálovi Danielovi Bartholomäimu a jeho synovi Albrechtovi Friedrichovi väzby na lipských knižných veľtrhoch. Práve s nimi spája Löweho a Gerleho niekoľko *prvenstiev*. Na týchto podujatiach boli istý čas obaja **jedinými** evidovanými kníhkupcami zo svojich domovských miest. Gerle túto pozíciu zaujímal do roku 1782¹¹ a Löwe bol v tomto roku v Lipsku jediným bratislavským

⁵ FÜLLEBORN, G. G. Abriss einer Geschichte und Litteratur der Physiognomik. In: *Beyträge zur Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Georg Gustav Fülleborn. Ahtes Stück. Züllichau und Freystadt: Bey Friedrich Frommann, 1797, s. 170–190, s. 170.

⁶ PGN, 1772, Stück 10, 2. 7. 1772, s. 145–149.

⁷ U Gerleho vyšli prvé dva zväzky zo 4 dielnej série. (1773, 1775).

⁸ *Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegiert Anzeigen*. 1772, Stück XXIII, 3. 6. 1772, s. 177–178.; tiež v Stück XXVII, 1. 7. 1772, s. 215–216. Vychádzanie bolo naplánované od júla 1772 a periodicky mali každý mesiac vyjsť 4 portréty spolu s krátkym životopisom vyobrazenej osobnosti. V tomto prípade však išlo o výber subskripcioných, nie prenumeračných platieb. V súlade s praxou sa tak hotovosť mala vyberať až po prevzatí výtlačku predplatiteľom. V rámci zvýhodnenej ceny (12 gr.) dostali subskribenti k rytine aj textovú životopisnú časť, pričom si mohli vybrať jej verziu v latinskom, alebo nemeckom jazyku. Na konci každého ročníka mali nárok získať medirytinový titulný list spolu s predhovorom grátis.

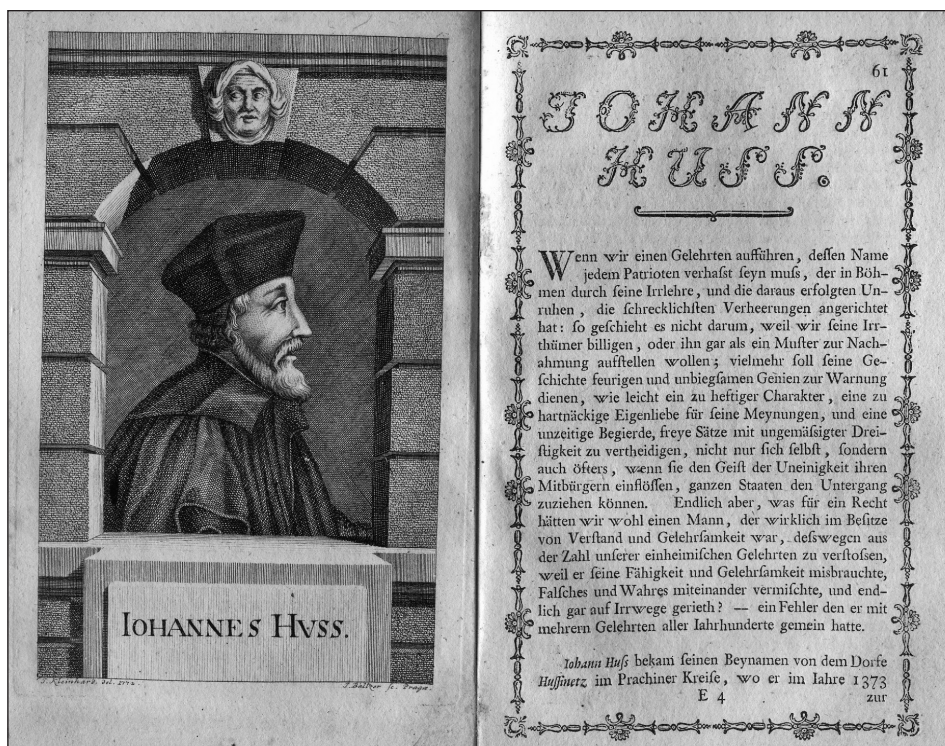
⁹ Napr. berlínske kníhkupectvo Ch.F.Himburga, či viedenský kníhkupci Ghelen a Gräffer.

¹⁰ *Ungrisches Magazin*. Preßbug: Löwe, 1782, B.2, Stück 3.

¹¹ MADL, ref. 1, s. 653.

kníhkupcom.¹² V porovnaní s uhorskými vydavateľmi sa v Lipsku „objavoval časovo najdlhšie a s najvyšším počtom vydaných titulov.“¹³

Gerle a Löwe zdieľali spoločných **obchodných partnerov** v centrách nemeckého knižného trhu. Hoci sa o Gerleho „predošlých činnostiach vo Frankfurte, či inde zatiaľ veľa nevie, sám sa zmieňoval o množstve kontaktov, ktoré mal v zahraničí.“¹⁴ Korešpondenčný styk so zahraničím „sa tak javí ako obchodná stratégia, ktorá mu mala pomôcť čeliť konkurentom.“¹⁵ S Löweho väzbami na nemecké mestá už pred príchodom do Bratislavy sme oboznámení trochu lepšie, ba čo viac, naviedli nás k doposiaľ hlbšie neprebádaným Gerleho kontaktom. Ako vyplýva z Gerleho i Löweho korešpondencie,¹⁶ obchodným partnerom oboch bol aj lipský kníhkupec a vydavateľ Siegfried Leberecht Crusius (1738–1824). Spolupráca Crusia a Löweho trvala viac ako dve desaťročia (1772–1795). Gerle s ním kooperoval, podľa zachovanej korešpondencie v archíve firmy Gebauer, preukázateľne už od roku 1773 (prípadne skôr).

Obrázok č. 1: Ukážka z vydavateľského projektu *Abbildungen (...)*, Zv. 1.

¹² WITTMANN, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer, 1982, 252 s., s. 102. ISBN 3-484-35006-7.

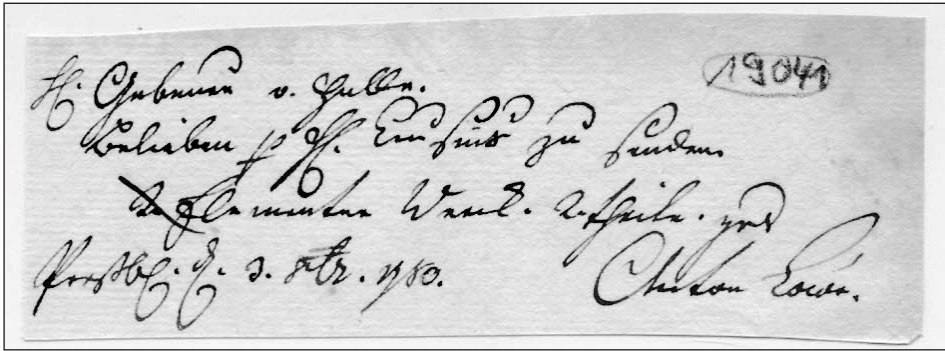
¹³ PAVERCSEK, I. Anfänge norddeutscher Orientierung im ungarischen Buchhandel. In: *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe*. BARBIER, F. – Monok, I. Budapest, 2008, s. 123–148, s. 134.

¹⁴ MADL, ref. 1, s. 652.

¹⁵ MADL, ref. 1, s. 671.

¹⁶ Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke (Halle), List Gerleho z októbra 1780, Sign A 6.2.6 Nr. 18721 (Kartonnr. 68), z októbra 1777 A 6.2.6 Nr. 18718 (Kartonnr. 68); V rámci digitalizačného projektu DFG Archiv Gebauer – Schwetschke, ktorý na stránkach Stadtarchiv Halle sprístupňuje rešeršovateľnú databázu dokumentov niekoľkých hallských vydavateľstiev v rozpätí rokov 1728–1930, je online prístupná korešpondencia ďalších v Čechách pôsobiach kníhkupcov (okrem pražských napr. aj brnenského J. G. Gastla, opavského J. G. Traßlera atď.).

Löwe v Lipsku okrem toho obchodoval s A. G. Liebeskindom, ktorý mal byť od polovice 90. rokov náhradou za Crusia. Medzi Löweho lipských obchodných partnerov patrili aj vydavateľ E. B. Schwickert, či výrazná osobnosť európskeho knižného trhu – J. G. I. Breitkopf.

Obrázok č. 2: Ukážka z korešpondencie A. Löweho s vydavateľstvom Gebauer (1780).¹⁷

V súlade so zabehnutou praxou pristupovali kníhkupci, v úsilí o eliminovanie nákladov ku kumulácii zásielok na jednom mieste, kde si ich v určenom čase preberali. Tak prúdil tovar pre Gerleho a Löweho cez Crusia aj od ďalšieho spoločného partnera – hallskej firmy Gebauer.¹⁸ Löweho kontakty s podnikom Gebauer sú preukázané v období 1773–1790, pričom spolupracoval aj s inými hallskými vydavateľmi (Hemmerde, Waisenhaus Buchhandlung, C. A. Schwetschke). Gerleho objednávky sa tu zachovali z rokov 1773–1780. Gerle aj Löwe si u firmy objednávali vydania F. D. Häberlina, G. B. Schiracha, vedecké periodikum *Der Naturforscher*, či zväzky rozsiahlej encyklopedickej série *Allgemeine Welthistorie* atď. Do distribučnej siete hallského vydavateľstva patrili mnohí pražskí kníhkupci (J. T. Trattner, J. F. Schönfeld, F. A. Höchenberger, C. Widtmann, A. Geers atď.).

Zaujímavé sú väzby oboch kníhkupcov na francúzske trhy a ich úloha v obchode s francúzskou literatúrou. Gerle bol „zrejme jediný pražský kníhkupec, ktorý udržiaval priame styky s Parížom“¹⁹ a Löwe jediným z bratislavských kníhkupcov, ktorého eviduje parížsky sprievodca *Almanach de la librairie* z roku 1781.²⁰ Oba sa venovali predaju francúzskej literatúry a ako jediní spomedzi svojich kolegov v Prahe a Bratislave jej venovali osobitné katalógy.²¹ Löwe deklaroval ponuku francúzskej spisby už od počiatku kníhkupectva aj v inzercii v periodiku *Preßburger Zeitung* (1772–1784). V Gerleho prípade sú zdokumentované kontakty so známym švajčiarskym vydavateľským domom Société Typographique Neuchâtel. Löweho mechanizmus získavania francúzskej literatúry zostáva neodhalený. Zaradenie kníhkupca do spomínaného almanachu naznačuje možnú existenciu priameho prepojenia na Paríž. V Löweho sortimente nachádzame

¹⁷ Stadtarchiv Halle, DFT Projekt Gebauer – Schwetschke, List A. Löweho vydavateľstvu Gebauer z 3. 10. 1780, č. 19041, Sign. A 6.2.6 Nr. 19041 (Kartonnr. 68).

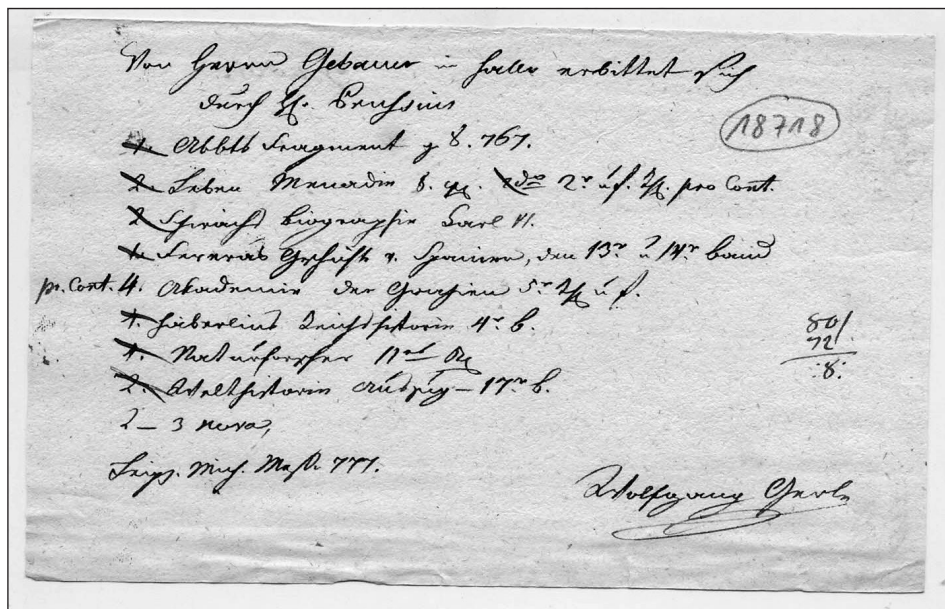
¹⁸ Napr. Objednávka Gerleho z októbra 1780, Stadtarchiv Halle, DFG Projekt Gebauer – Schwetschke, č. 18721, Sign.: A 6.2.6 Nr. 18721 (Kartonnr. 68).

¹⁹ MADL, ref. 1., s. 665.

²⁰ *Almanach de la librairie*. PERRIN, A. Paris: Chez Moutard, Imprimeur-Libraire de la Reine, 1781.

²¹ MADL, ref. 1., s. 665.; Löwe vydal dva katalógy – v roku 1786 (*Catalogue Des Livres Francois, et Italiens...*) a v roku 1788 (*Catalogue Des Livres Francois, Italiens, Anglois Et D' Autres Langues Etrangères*). Na sortiment vo francúzskom jazyku upozorňoval verejnosť aj v osobitných sekciách katalógov. Celkovo Gerle v období medzi rokmi 1770–1788 vydal približne 20 katalógov, Löwe ich za obdobie 1773–1793 zostavil 21. BULKOVÁ, P. – PORIEZOVÁ, M. Francúzsko a talianska literatúra na uhorskom knižnom trhu: Anton Löwe – kníhkupec, distribútor a vydavateľ (1770–1796). In: *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, 2012 [V tlači].

množstvo provenienčne parížskych i neucháterských vydaní. Nakupovať ich mohol aj na nemeckých trhoch, kde prebiehal čulý obchod s francúzskou literatúrou (originálnou i prekladovou). Viacerí z jeho obchodných partnerov spolupracovali s distribútormi a producentmi francúzskej literatúry (napr. F. A. Bartholomäi, F. Nicolai, viedenský kníhkupci).

Obrázok č. 3: Gerleho objednávka od firmy Gebauer z lipského jesenného veľtrhu (1777).²²

Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti je zjavné, že Gerle bol „zžitý so spôsobmi nemeckého knižného obchodu a bol do tohto systému plne integrovaný“, ako tvrdí C. Madlová.²³ Túto charakteristiku môžeme bez obáv aplikovať aj na Löweho obchodné počínanie. Svedčia o tom návštevy lipských veľtrhov, kde tovar nielen nakupoval ale cielene naň exportoval vlastné vydania. Iniciatívne so svojimi obchodnými partnermi komunikoval pri reklamáciách defektných zásielok, remitoval tituly v prípade nezájmu klientely, dôvodom na vrátenie tovaru bola pre neho i smrť anonymného zákazníka, v ktorom Löwe stratil odberateľa objednaného tovaru.²⁴ Obaja pri sústreďovaní zásielok zo zahraničných trhov v úsilí ušetriť za transportné náklady využívali svoje kontakty vo Viedni (W. K. Gerle – J. Stahel, F. A. Hartmann,²⁵ Löwe – korešpondenti, Ch. H. Coith, viedenský kníhkupci). Zásielky k nim putovali aj mimo kníhkupeckého obehu prostredníctvom obchodníkov, či povozníkov.

VYDAVATEĽSKÝ PROGRAM A PROPAGÁCIA VLASTNÝCH VYDANÍ

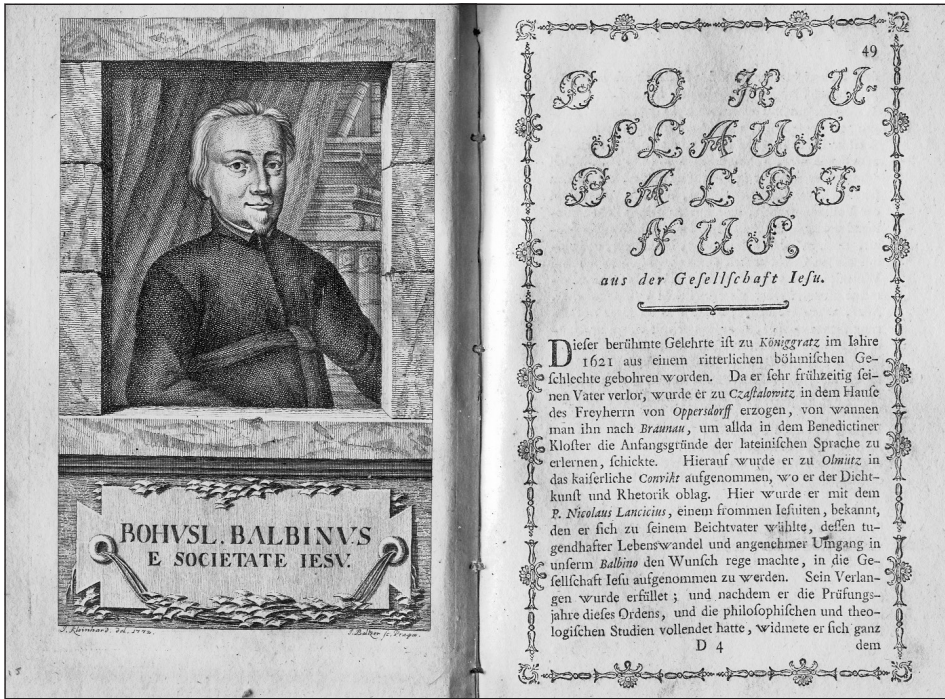
Ak sa dotkneme bližšie vydavateľského zamerania Gerleho i Löweho, zisťujeme, že orientácia oboch smerovala k publikovaniu náročnejších diel významných osobností vedeckého života.

²² Stadtarchiv Halle, DFT Projekt Gebauer – Schwetschke, List Gerleho z októbra 1777, Sign.: A 6.2.6 Nr. 18718 (Kartonnr. 68).

²³ MADL, ref. 1, s. 658.

²⁴ Stadtarchiv Halle, DFT Projekt Gebauer – Schwetschke, List A. Löweho (?), 1777, Sign. A 6.2.6 Nr. 15608 (Kartonnr. 58).

²⁵ MADL, ref. 1, s. 659.

Obrázok č. 4: Ukážka z vydavateľského projektu *Abbildungen (...)*, Zv. 1.

Gerleho je označovaný za „kľúčového vydavateľa tlači, ktoré z veľkej časti tvorí to, čo by sme dnes mohli nazvať knižnicou osvietenstva v Čechách.“²⁶ Löweho produkcia za viac ako 20 rokov aktívnej vydavateľskej činnosti (1770–1793) nie je rozsiahla. Pozostáva z (doposiaľ evidovaných) 140 vydaní. Pri pohľade na jej tematickú skladbu a v komparácii s produkciou ďalších bratislavských tlačiarov však vnímame vyprofilovaný vydavateľský program orientovaný na diela odborného, resp. populárno-náučného charakteru, s dôrazom na diela z uhorskej geografie a histórie od uhorského osvietenca K.G. Windischa. S ním Löwe spolupracoval takmer dve desaťročia pri vydávaní monografických prác (1771–1790) a aj vedeckého periodika *Ungrisches Magazin* (1781–1787).

Vďaka množstvu kontaktov sa ponúkali obom knihkupcom lepšie distribučné a propagačné možnosti pre vlastnú vydavateľskú produkciu mimo domáceho trhu. Löweho vydania sa tak dostali na lipské knižné veľtrhy, či do sortimentu berlínskeho knihkupca Nicolaia. Nachádzali ohlas v širokej sieti berlínskych, lipských, göttingenských, či viedenských periodík. Rozsah recenzovania Gerleho vydaní v zahraničí nepoznáme, pri detailnejšom pohľade na spomínaný projekt *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten* však zisťujeme, že neunikol pozornosti recenzentov, napr. vo weimarskom periodiku *Der Teutsche Merkur*,²⁷ či lipskom titule *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste*.²⁸ Obaja knihkupci si vypomáhali aj v tejto oblasti. V Gerleho periodiku *Prager Gelehrte Nachrichten* boli recenzované Löweho vydania – prvý diel z 12 zväzkovej série divadelných hier – *Neue Schauspiele* (1771–1775), či práca známeho uhorského vzdelanca K. G. Windischa – *Politische*,

²⁶ MADL, ref. 1, s. 652.

²⁷ Weimar, 1774, B. 5, s. 334–335.

²⁸ Leipzig, 1773, s. 43–147.

Obrázok č. 5: Ukážka z vydavateľského projektu *Abbildungen (...)*, Zv.1.

geographische und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn (1772).²⁹ Hoci sa Löwe ťažiskovo orientoval na predaj sortimentu z nemeckých knižných trhov, do ponuky svojho kníhkupectva začlenil aj niekoľko Gerleho vydaní.

ZÁVER

V poslednej tretine 18. storočia sa v krajinách Habsburskej monarchie etablovalo množstvo profesionálnych kníhkupcov z nemeckých miest. Ich významnou obchodnou devízou bolo rozvíjanie prepojení, nadobudnutých v domovskom prostredí. Rozsah a mechanizmy fungovania distribučných sietí, ktorými prúdila do českých aj uhorských miest tematicky, autorsky i provenienčne rozmanitá tlačaná produkcia, ešte len spoznávame.

Gerle i Löwe zriadili podnikanie v rovnakom čase nezávisle od seba. V ich počínaní nachádzame viacero analógií, výstižne ilustrujúcich charakter obchodného správania sa kníhkupcov z nemeckých miest, ktoré vyvíjali v úsilí etablovať sa na knižných trhoch v rámci krajín Habsburskej monarchie. Dúfame, že vďaka záujmu o obchodné aktivity oboch kníhkupcov sa do istej miery odhalili doposiaľ iba málo prebádané väzby medzi uhorskými a českými kníhkupcami v širšom kontexte európskeho komunikačného priestoru v poslednej tretine 18. storočia a umožnili tak nahliadnuť za „dvere osvietenského kníhkupectva.“

²⁹ PGN, 1772, Stück 11, s. 174; PGN, 1772, Stück 21, s. 323.

BEHIND THE DOOR OF THE BOOKSTORE IN THE AGE OF REASON

Summary: Our study represents concised comparison of two booksellers and publishers in the last third of 18th century. It is based on resemblances between the business ventures of Wolfgang Gerle (Prague) and Anton Löwe (Bratislava/Prefßburg). They both came from German towns and struggled for success on the book market in the Lands of the Bohemian Crown and The Kingdom of Hungary. We took into consideration key aspects of their business behavior, which had nothing in common at the first sight. But there were many similarities and interactions between them, but also various relations between them and their colleagues in the German book market.

Keywords: Book culture, book history, book market, bookselling, Wolfgang Gerle, Anton Löwe, Prague, Bratislava.

Obrázok č. 5: Titulný list prvého zväzku série *Abbildungen (...)*, Zv.1.